

Body Searches of Prisoners in Human Rights Standards: An Evaluation of Iran's Laws and Regulations

Saman Shafiee*

Ph.D, International Law, University of Tehran,
Tehran, Iran

Received: 17/May/2024

1. Introduction

Body searches, especially strip and cavity searches, inherently violate human dignity and privacy. However, prisons often have no alternative means to prevent the entry of prohibited objects or substances. For this reason, international human rights institutions and documents have, in certain circumstances, permitted their use. Nevertheless, these authorities emphasize specific guidelines regarding the methods of implementation, especially when applied to special groups such as children and patients. The present study aimed to examine the various methods of body searches and explore the legality and illegality of intrusive procedures, including strip and body cavity searches. It intended to delineate the boundaries of

Accepted: 07/Oct/2024

ISSN:2345-6116

eISSN:2476-6216

* Corresponding Author: samanshafiee@ut.ac.ir

How to Cite: Shafiee, S., "Body Searches of Prisoners in Human Rights Standards: An Evaluation of Iran's Laws and Regulations", The Quarterly Journal of Public Law Research, Vol. 27, No. 88, (2025), 159 - 194.
Doi: [10.22054/QJPL.2024.79582.2998](https://doi.org/10.22054/QJPL.2024.79582.2998).

prohibited territory and identify circumstances that may constitute cruel, inhuman, or degrading treatment, or even torture. The analysis focused on the requirements and protective measures mandated by international human rights documents and institutions. These include ensuring that inspection staff are of the same sex as prisoners and detainees, preventing prison doctors from involvement in physical inspections, and addressing the psychological and physical vulnerabilities of children during such procedures. Finally, Iran's domestic laws, regulations, and executive procedures in prisons and penal institutions were evaluated and analyzed in comparison with established human rights standards.

2. Literature Review

Persian-language books and theses have occasionally discussed this topic, but no research has specifically investigated the practice of body searches on detainees and prisoners or assessed whether Iranian domestic laws and regulations comply with international human rights standards. For this reason, the present study constitutes original research.

3. Materials and Methods

Employing a descriptive–analytical method, the present study drew on library and documentary sources to examine human rights instruments, declarations, resolutions, and other international documents—particularly the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, as reflected in the Bangkok Rules and the Nelson Mandela Rules. Furthermore, it relied on the reasoning articulated in numerous judgments of the European Court

of Human Rights, as well as the reports of the UN Special Rapporteur on Torture (CAT) and the European Committee for the Prevention of Torture (CPT), to extract the relevant human rights standards governing body searches. Ultimately, the study evaluated and analyzed Iran's domestic laws and regulations in comparison with these international standards.

4. Results and Discussion

International institutions, human rights documents, and the procedures of human rights courts have consistently examined the circumstances in which body searches of prisoners may result in cruel, inhuman, or degrading treatment, and in more severe cases, torture. However, no definitive or conclusive position has been established on this issue. The boundary between the legitimate need to maintain prison safety and security and the obligation to respect the human dignity of prisoners remains unclear. Institutions such as the European Court of Human Rights and the European Committee for the Prevention of Torture do not, by default, classify strip and body searches of prisoners as torture or cruel, inhuman, or degrading treatment. However, they acknowledge that if these actions are carried out in an extreme manner, they can lead to feelings of humiliation and degradation, thereby constituting inhuman treatment and, in certain cases, falling within the definition of torture under Article 3 of the European Convention on Human Rights. In *Wainwright v. the United Kingdom* (2006), the Strasbourg Court clarified the interpretative standards of Article 3 of the Convention. It held that maltreatment falls within the scope of Article 3 only when it reaches a certain threshold of severity. This threshold is relative and must be assessed in light of all the circumstances, including the

duration of the treatment; its physical and psychological effects; and the victim's sex, age, and health condition. The court emphasized that degrading treatment is incompatible with Article 3 when the suffering it inflicts exceeds the inevitable level of distress or humiliation inherent in lawful sanctions. Similarly, the Inter-American Court of Human Rights has ruled that certain invasive searches of women may amount to sexual violence and, owing to their severe consequences, constitute acts of torture. In the same vein, the United Nations Special Rapporteurs on Torture have underscored that strip or cavity searches conducted for a prohibited purpose, or carried out in a discriminatory manner that results in severe pain or suffering, can reach the threshold of torture.

The two principal sets of Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners—the Bangkok Rules and the Nelson Mandela Rules—permit strip and body searches only when strictly necessary and urge prison authorities to develop appropriate alternatives to intrusive searches. In light of international human rights instruments and standards, the three fundamental principles of legality, necessity, and proportionality serve as the essential pillars underpinning the legitimacy of body searches, particularly strip searches and internal body examinations. The landmark judgment of the European Court of Human Rights in *Wainwright v. the United Kingdom* constitutes a turning point in delineating the permissible boundaries of state interference with personal privacy. The Court held that the legitimacy of strip searches requires a clear legal basis, a legitimate aim, and compliance with the principles of necessity and proportionality. In the Canadian legal system, standards such as reasonableness and justifiability are recognized as key benchmarks for assessing the permissibility of such measures, with courts

consistently stressing the need for specific and well-founded suspicion prior to authorizing them. In the United States, despite the absence of a coherent judicial approach, growing legal criticism and empirical evidence point to the inefficacy and harmful consequences of searches conducted without reasonable suspicion. Accordingly, adherence to the principles of legality, necessity, and proportionality constitutes the normative foundation for the legal and legitimate conduct of bodily searches under international human rights law.

5. Conclusion

In all respects, human rights documents and institutions have not absolutely prohibited carrying out strip searches or cavity searches, but they do require that such practices be subject to certain considerations. Some international institutions, such as the Inter-American Commission on Human Rights, as well as several states, have taken a more sensitive approach by explicitly prohibiting intrusive searches or adopting measures to lessen their detrimental impact. In Iran, strip and cavity searches are essentially prohibited under prison regulations, except in cases where they are deemed absolutely necessary. Even in such circumstances, several considerations must be observed: the procedure should be carried out by trained personnel, conducted in private, performed without the use of cameras, and in full compliance with ethical principles and medical norms. One particularly important concern raised in international human rights documents—relevant to the reform of domestic laws and regulations—is the absence of specific provisions regarding body searches of children. To align with human rights standards, cavity searches must be explicitly prohibited in child

protection policies, laws, and regulations concerning the treatment of imprisoned children under the age of eighteen.

Keywords: Body Searches, Torture, Cruel, Inhuman or Degrading Treatment, the Nelson Mandela Rules

بازرسی بدنی زندانیان از منظر موازین حقوق بشری و ارزیابی قوانین و مقررات ایران

سامان شفیعی* دانش‌آموخته دکتری حقوق بین‌الملل، دانشگاه تهران، تهران، ایران

آیا ایمنی و امنیت باید به بهای آزادی باشد؟^۱

چکیده

بازرسی بدنی به‌ویژه برهنه کردن و جستجوی جوارح داخلی در ذات خود کرامت انسانی و حریم خصوصی فرد را خدشه‌دار می‌کند. زندان‌ها اما برای جلوگیری از ورود اشیا و مواد ممنوع چاره‌ای دیگر ندارند. از این‌رو اسناد حمایتی حقوق بشری انجام آن را بعضاً پذیرفته‌اند. اگرچه در خصوص شیوه به‌کارگیری و روش اجرا ملاحظه‌هایی به‌ویژه برای گروه‌های خاص نظیر کودکان و بیماران قائل هستند. این مقاله می‌کوشد با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی، شرایطی که ممکن است بازرسی بدنی منجر به رفتار غیرانسانی و حتی شکنجه شود، تحلیل نماید و به این پرسش‌ها پاسخ دهد که آستانه ورود به قلمرو ممنوعه در بازرسی بدنی کجاست و قوانین و مقررات ایران تا چه حد با موازین حقوق بشری سازگاری دارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد نظام کیفری ایران موارد اساسی موازین حقوق بشری را با تصریح به ممنوعیت بازرسی بدنی مداخله‌ای جز در موارد استثنایی و آن هم مقید به شرایطی در آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مورد توجه قرار داده است. با این حال ضرورت دارد برای انسانی شدن قوانین و مقررات، ملاحظه‌هایی به‌ویژه برای برخی گروه‌های حساس مانند کودکان و نوجوانان پیش‌بینی شود.

واژگان کلیدی: بازرسی بدنی، رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز، شکنجه، قواعد نلسون ماندلا.

* نویسنده مسئول: samanshafiee@ut.ac.ir

۱. فیلم Strip Search یا بازرسی بدنی از طریق برهنه کردن زندانی با این پرسش پایان می‌یابد:

“Must Security and Safety Come at the Price of Freedom?”

فیلمی درام (۲۰۰۴) که وضعیت آزادی‌های فردی پس از حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و تصویب قانون میهن‌پرستی ایالات متحده آمریکا (The USA Patriot Act) را به چالش کشیده است.

مقدمه

حقوق بشر در دروازه‌های زندان متوقف نمی‌شود. اصل «شایستگی کمتر» یا نظریه‌هایی چون «مرگ مدنی» که قرن‌ها یکی از خصیصه‌های اساسی حبس بود، جای خود را به محترم شمردن حقوق انسانی و کرامت ذاتی زندانیان داده است. بند ۱ ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی که به حقوق زندانیان اختصاص یافته است، مقرر می‌دارد با کلیه افرادی که از آزادی خود محروم شده‌اند باید با انسانیت و احترام به کرامت ذاتی شخص انسان رفتار کرد. احترام به کرامت این افراد باید تحت همان شرایطی که برای افراد آزاد وجود دارد تضمین و از کلیه حقوق مندرج در میثاق با رعایت محدودیت‌هایی که در محیط بسته اجتناب‌ناپذیر است برخوردار شوند.^۱ اسناد کلیدی مرتبط با حقوق زندانیان چنین ارزشی را که حقوق بشر بر آن قوام یافته است در صدر مقررات خود نشانده‌اند.^۲ این اصل زیربنای اساسی نحوه رفتار با زندانیان است و در هر موضوعی راجع به حقوق زندانیان یکی از ملاک‌های تعیین‌کننده برای مطابقت «یک رفتار یا وضعیت» با موازین و استانداردهای حقوق بشری به‌شمار می‌رود.^۳

1. UN Human Rights Committee, CCPR General Comment No. 21: Article 10 Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty, 10 April 1992, par 3.

۲. اصل یکم مجموعه اصول حمایت از کلیه افرادی که تحت هرگونه بازداشت یا حبس قرار دارند (۱۹۸۸)؛ اصل اول اصول اساسی رفتار با زندانیان (۱۹۹۰)؛ ماده ۱ قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا؛ ماده ۲ اصول رفتار مأموران اجرای قانون و ماده ۵ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر.

۳. استفاده مکرر از واژه کرامت انسانی در مقدمه و متن بسیاری از اسناد بین‌المللی حقوق بشری نشانگر این است که توافقی گسترده در خصوص نقش اساسی مفهوم کرامت انسانی به‌عنوان منطبق و پشتوانه حقوق بشر وجود دارد. به عبارت بهتر، این بیان گسترده نمی‌تواند صرفاً یک عبارت پردازی ساده باشد، بلکه مصداقی از اراده و منطق نویسندگان این اسناد می‌باشد. بر این اساس کرامت پایه‌ای برای تفسیر و اجرای این اسناد و سنگ بنای چیزی است که می‌توان فهم مشترک حقوقی نامید. به این ترتیب اصل کرامت انسانی یک اصل اساسی در حقوق بین‌الملل است که به اعلامیه‌های متعدد حقوق بشری خاصیت الزام‌آوری می‌بخشد. به نوعی که سخت می‌توان موضوعی را یافت که اعتقاد عمومی جهانی در آن بیش از این موضوع روشن باشد. به نقل از: مریم کربلایی حسنی، رفتار انسانی نسبت به افراد محروم از آزادی با تأکید بر رویه سازکارهای نظارتی حقوق بشری، رساله دکتری دانشگاه تهران، (۱۳۹۹)، ص ۳۰.

از سوی دیگر همانگونه که در ماده ۳ قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا (۲۰۱۵)^۱ نیز بر آن تأکید کرده است حبس و سایر اقداماتی که منجر به قطع ارتباط با دنیای خارج می‌شود، با درک این واقعیت که آزادی عمل این افراد با محروم کردن آنان از آزادی سلب می‌شود، رنج‌آور است. از این رو سیستم زندان نباید رنج ذاتی چنین وضعیتی را جز در موارد قابل توجیه، تشدید نماید.

بازرسی بدنی نخستین چالش عینی است که زندانیان و یا حتی خانواده‌های آنان به هنگام ورود به زندان با آن روبرو می‌شوند؛ لحظه‌ای بحرانی که زندانی برای نخستین بار متوجه می‌شود پا به جایی متفاوت گذاشته است.

به موجب ماده ۵۰ قواعد نلسون ماندلا، قوانین و مقررات حاکم بر بازرسی از زندانیان و مکان نگهداری آنها باید مطابق با تعهدات حقوق بین‌الملل و استانداردها و قواعد بین‌المللی باشد و به شیوه‌ای انجام شود که به کرامت ذاتی انسان و حریم خصوصی فرد مورد جستجو با رعایت اصول تناسب، مشروعیت و ضرورت احترام بگذارد.

نیک پیداست برهنه کردن و جستجوی جوارح داخلی در ذات خود، کرامت انسانی و حریم خصوصی فرد را خدشه‌دار می‌کند. زندان‌ها اما برای جلوگیری از ورود اشیای ممنوع، مواد مخدر و روانگردان‌ها، اسلحه، ابزارهای فرار و در برخی موارد دستگاه تلفن یا موبایل چاره‌ای جز انجام آن ندارند.^۲ از سوی دیگر، شباهت روش‌های جستجوی بدن و تکنیک‌های رایج شکنجه (تحقیر ناشی از برهنگی و ورود اشیاء به روزنه‌های بدن) این پرسش را مطرح می‌کند که در بازرسی بدنی، آستانه ورود به قلمرو رفتار غیرانسانی، تحقیرآمیز و یا شکنجه کجاست؟

۱. قواعد حداقل استاندارد نحوه رفتار با زندانیان که بعد از حدود ۶۰ سال در ۲۰۱۵ میلادی بازنگری و با اجماع به تصویب مجمع عمومی ملل متحد رسید و به پاسداشت نلسون ماندلا که بیست و هفت سال از مبارزاتش را در زندان به سر برده بود، «قواعد نلسون ماندلا» نام گرفت، عرف بین‌المللی و استانداردهای مربوط را تدوین کرده و راهنمای مهمی برای انسانی کردن شرایط حبس فراهم آورده است.

۲. قواعد نلسون ماندلا در ماده ۵۰ در هنگام تأکید بر مطابقت انجام بازرسی‌ها با تعهدات حقوق بین‌الملل و استانداردهای بین‌المللی، این واقعیت را مورد توجه قرار داده است و تصریح می‌نماید نیاز به تضمین امنیت در زندان باید در نظر گرفته شود.

۱. روش‌های بازرسی بدنی، ممنوعیت یا جواز؟

استاد و منابع بین‌المللی در خصوص بازرسی بدنی میان سه نوع از بازرسی‌ها تمایز قایل شده‌اند: بازرسی ساده بدنی؛ بازرسی از طریق برهنه کردن و بازرسی روزه‌های بدن.

الف- بازرسی ساده بدنی^۱ بر روی لباس‌ها و بدون برهنه کردن انجام می‌شود و مستلزم ارتباط فیزیکی کارکنان زندان با زندانیان است.

ب- بازرسی بدون لباس یا استریپ سرچ^۲ که شامل درآوردن لباس‌ها برای بازرسی بصری از تمام قسمت‌های بدن بدون هیچگونه تماس فیزیکی است و در اجرای آن احتمال دارد از زندانیان خواسته شود که دولا شوند و از زندانیان مرد خواسته شود تا آلت و بیضه‌های خود را جابجا و از زن‌ها درخواست شود پاهای خود را باز کنند.

پ- بازرسی روزه‌های بدن، معاینه فیزیکی برخی اندام‌های خصوصی بدن است. این نوع جستجو شامل بررسی مقعد و لگن است و از نظر فیزیکی و روانی چالش‌برانگیزترین روش بازرسی است. در اعلامیه نلسون ماندلا برای این روش، عبارت «بازرسی حفره‌ای»^۳ و در اعلامیه بانکوک با در نظر گرفتن ملاحظه‌های مربوط به زنان، عبارت محترمانه‌تر «بازرسی تهاجمی»^۴ به کار رفته است.

ماده ۵۲ قواعد نلسون ماندلا از دو روش اخیر به عنوان بازرسی‌های مداخله‌ای^۵ نام برده و شرایط و محدودیت‌های ویژه برای انجام آن تعیین کرده است.

۱-۱. بازرسی‌های مداخله‌ای

بازرسی مداخله‌ای فارغ از روش اجرا، ذاتاً تحقیرآمیز و نقض جدی حریم خصوصی و منزلت شخصی افراد است^۶ و از این رو نمی‌توان آن را به سادگی به عنوان یک رویه معمول

1. Frisk or Pat-down Searches.

2. Strip Searches.

3. Cavity Searches.

4. Invasive Searches.

5. Intrusive Searches.

۶. قواعد نلسون ماندلا این دغدغه را مورد شناسایی قرار داده و در ماده ۵۰ بیان می‌کند بازرسی‌ها باید به شیوه‌ای انجام شود که به کرامت ذاتی انسان و حریم خصوصی فرد مورد جستجو احترام بگذارد.

و به صورت خودکار انجام داد و این حقیقت که زمینه‌ها و دلایل منطقی برای انجام چنین روشی وجود دارد مجوز قانونی برای انجام آن نیست.

قواعد نلسون ماندلا بازرسی مداخله‌گرایانه را تنها در صورتی مجاز شمرده که انجام آن به‌طور مطلق ضرورت داشته باشد و مقامات زندان را تشویق نموده تا جایگزین‌های مناسب برای آن را توسعه دهند (ماده ۵۲). قواعد بانکوک در ماده ۲۰ بدون تصریح به ممنوعیت چنین بازرسی‌هایی در مورد زنان، توصیه کرده است: «روش‌های بازرسی جایگزین مانند اسکن بدن به جای برهنه کردن و جستجوی روزنه‌های بدن به منظور جلوگیری از اثرات مضر روانی و آسیب فیزیکی احتمالی ناشی از آن، باید گسترش یابند». به موجب قاعده ۱۹ نیز تمام تدابیر مؤثر برای اطمینان از حفظ حرمت و کرامت زندانیان زن در هنگام بازرسی بدنی می‌بایست اتخاذ گردد و این بازرسی منحصرأً توسط کارکنان زن آموزش دیده بر مبنای اصول صحیح انجام گیرد.

بنابراین دو سند اصلی؛ حداقل استاندارد نحوه رفتار با زندانیان، بازرسی متضمن برهنه کردن و جستجوی اندام و جوارح داخلی را به شرط رعایت برخی ملاحظه‌ها ممنوع نکرده‌اند. در مقابل اما برخی نهادهای بین‌المللی حساسیت بیشتری داشته و به صراحت چنین بازرسی‌هایی را ممنوع کرده‌اند؛ کمیسیون آمریکایی حقوق بشر به موجب اصل ۱۱ اصول بهترین رویه‌ها برای حمایت از افراد محروم از آزادی (مصوب ۲۰۰۸)، جستجوی واژینال و مقعدی را ممنوع کرده است. برخی دولت‌ها (نظیر فرانسه به موجب ماده ۵۷ قانون زندان ۲۰۰۹ و دولت فدرال برزیل در ۵ ایالت) نیز جستجوی روزنه‌های بدن را ممنوع کرده‌اند.^۱

به نقل از سند تفسیری کمیسیون پیشگیری از وقوع جرم و عدالت کیفری^۲، ماده ۲۰ قواعد بانکوک با الهام از اعلامیه انجمن پزشکی جهانی (مصوب ۱۹۹۳ و بازنگری ۲۰۰۵)^۳

1. PRI and APT, *Body Searches, Detention Monitoring Tool: Addressing Risk Factors to Prevent Torture and Ill-treatment* (London: PRI, 2015) at 3.

۲. کمیسیون پیشگیری از جرم و عدالت کیفری (CCPCJ) به‌عنوان یکی از کمیسیون‌های عملکردی شورای اقتصادی و اجتماعی اکوسوک طراح اصلی پیش‌نویس قواعد حداقل استاندارد بانکوک بوده است.

3. World Medical Association (WMA).

تنظیم شده است که در آن از همه دولت‌ها و مقامات دولتی متولی امنیت عمومی خواسته شده تا در نظر داشته باشند روش‌های جستجوی تهاجمی موجب تجاوز جدی به حریم خصوصی و حیثیت افراد و ورود آسیب‌های جسمی و روانی زنان می‌گردد و توصیه می‌کند تا حد امکان بدون به خطر انداختن امنیت عمومی از روش‌های جایگزین برای بازرسی زنان زندانی استفاده شود.^۱

سازمان جهانی بهداشت نیز در اصول راهنمای سلامت زندان (۲۰۰۷) اگرچه پذیرفته که بازرسی روزنه‌های بدن برای جلوگیری از مواد ممنوعه به زندان اجتناب‌ناپذیر است، توصیه می‌کند در بسیاری از موارد کفایت می‌کند که زندانی را در یک مکان تحت نظارت قرار داد تا به صورت طبیعی مواد ممنوع از بدن دفع شود.^۲

این راهکار در زندان‌های یونان بنا بر گزارش بازدید کمیته اروپایی منع شکنجه از یکی از زندان‌های زنان در یونان (۲۰۱۱) به کار گرفته شده است. به این صورت که چنانچه زندانی از انجام بازرسی واژینال امتناع نماید، به واحد جداسازی منتقل می‌شود تا برای چند روز تحت نظارت دوربین مدار بسته قرار گیرد.^۳

در نروژ اگر زندانی مظنون به بازرسی بدنی رضایت ندهد، به دستور دادگاه می‌توان تست‌هایی از قبیل جمع‌آوری نمونه‌های زیستی یا آزمایش دی‌ان‌ای انجام داد و البته صرفاً روش‌هایی که دردناک نیستند مجاز است. استفاده از اندوسکپی معده و ورود کاتتر (لوله انعطاف‌پذیری که از طریق مجاری ادراری به داخل حفره بدن مثل مثانه وارد می‌شود) ممنوع است. همچنین روش‌های خاص جستجو از قبیل آزمایش خون، استفاده از اسکن اشعه ایکس، معاینه مقعدی و واژینال و استفاده از داروهای مسهل و تهوع‌آور تنها توسط پرسنل پزشکی واجد شرایط ترجیحاً پزشک باید انجام شود.^۴ موضوعی که در بند ۷ قاعده ۵۴ قواعد اروپایی زندان به آن تصریح شده است.

1. E/CN.15/2009/CRP.8, Vienna, 9 April 2009, at 25.

2. Møller L et al., *Health in Prisons*, A WHO Guide to the Essentials in Prison Health (Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe, 2007) at 36.

3. CPT, Report of the European Committee for the Prevention of Torture Visit to Greece, (2011), par 50.

4. Pétur Hauksson, "Body Searches: The Problems and Guidelines to Solutions", Document Prepared for the Meeting of the Medical Group, (2001), par 13.

قواعد اروپایی زندان (۲۰۲۰) در ماده ۵۴ در بیان مقررات حاکم بر بازرسی بدنی بدون اشاره به اصطلاح بازرسی‌های مداخله‌ای مندرج در قواعد نلسون ماندلا، از اصطلاح بازرسی فیزیکی داخلی^۱ استفاده و انجام آن را توسط کادر زندان ممنوع کرده است (بند ۶).

بازرسی مداخله‌ای در مقررات داخلی ایران نیز مورد توجه بوده است. بر اساس ماده ۵۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها بازرسی بدنی بدون لباس یا بازرسی مواضع داخلی بدن متهمان و محکومان در اصل ممنوع شده، لیکن تحت شرایطی امکان اعمال آن پیش‌بینی شده است. به موجب ماده ۴۰ منشور حقوق شهروندی (۱۳۹۵) هرگونه بازرسی و تفتیش بدنی باید با رعایت قوانین، احترام لازم و با استفاده از روش‌ها و ابزار غیر اهانت‌آمیز و غیر آزاردهنده انجام شود. بی‌تردید وصف غیر اهانت‌آمیز و غیر آزاردهنده دلالت بر منع انجام بازرسی‌های بدون لباس و جستجوی اندام‌های داخلی زندانیان دارد. فارغ از جنبه‌های حقوقی و انسانی موضوع، اگر رویه‌ها و روش‌های بازرسی با احترام به کرامت انسانی و حریم شخصی افراد انجام شود، کارکنان بهتر می‌توانند وظایف خود را انجام دهند و روابط مناسب خود را با زندانیان حفظ کنند.^۲ نکته مهمی که در برخی اسناد ذکر شده، راهکارهایی است که برای کاهش اثرات سوء بازرسی‌های مداخله‌گرانه پیشنهاد شده است.^۳ برای مثال گفته شده بار احساس حقارت در برهنه شدن در هنگام بازرسی با انجام آن در دو مرحله می‌تواند کاهش یابد؛ بدین ترتیب به جای آنکه از ابتدا به او گفته شود لباس‌هایت را درآور یا عریان شو، در مرحله اول از زندانی خواسته شود

1. Internal Physical Searches.

2. ODIHR and PRI, *Guidance Document on the Nelson Mandela*, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights and Penal Reform International (London: ODIHR and PRI, 2018) at 55.

۳. دستورالعملی راجع به شیوه انجام این نوع از بازرسی در سند بین‌المللی بهبود نظام زندانبانی توصیه شده است که برای مطالعه بیشتر رجوع شود به مرکز بین‌المللی اصلاح قوانین و سیاست جنایی، حبس انسان‌مدار: سند بین‌المللی بهبود نظام زندانبانی، ترجمه حسن طغرانگار (تهران: انتشارات راه تربیت، ۱۳۸۴)، ص ۳۲۶.

لباس رویین و سپس لباس‌های زیرین را درآورد.^۱ همچنین به توصیه کمیته اروپایی پیشگیری از شکنجه (CPT)، افرادی که تحت بازرسی قرار می‌گیرند معمولاً نباید ملزم به درآوردن همه لباس‌های خود در یک زمان باشند، به‌عنوان مثال فرد باید اجازه داشته باشد که لباس‌های بالای کمر را درآورد و قبل از درآوردن لباس‌های بعدی لباس‌های درآورده قبلی را بپوشد.^۲

تعداد پرسنل بازرسی کننده نیز در ارزیابی این که بازرسی به نحوه صحیح انجام شود عامل تعیین کننده‌ای است. به‌عنوان یک قاعده کلی، این امر باید توسط یک نفر انجام شود. مگر آنکه از لحاظ امنیتی حضور تعداد افراد بیشتر ضرورت داشته باشد که در این صورت یک نفر باید عمل بازرسی را انجام دهد و دیگران بر این امر مراقبت نمایند.^۳

۲-۱. آستانه ورود بازرسی بدنی به قلمرو ممنوعه

از نظر دیوان اروپایی حقوق بشر و کمیته اروپایی پیشگیری از شکنجه، صرف برهنه کردن و تفتیش بدنی زندانیان به خودی خود موجبی برای شکنجه یا سایر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی و تحقیرآمیز به‌شمار نمی‌رود. با این حال اگر به گونه‌ای افراطی موجب حس خواری و حقارت شود، می‌تواند مصداق رفتار غیرانسانی یا تحقیرآمیز و حتی شکنجه موضوع ماده ۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر قلمداد شود.

دیوان استراسبورگ در دو پرونده مهم علیه هلند در سال ۲۰۰۳^۴ موضوع بازرسی بدنی در زندان‌های فوق امنیتی هلند را بررسی کرده و برنامه منظم هفتگی بازرسی بدنی از طریق عریان کردن (که شامل بازرسی مقعدی می‌شد) در خصوص زندانیانی که ارتباطی با خارج از زندان نداشتند را مصداق رفتار تحقیرآمیز و غیرانسانی دانسته است. در این دو پرونده، خواهان‌ها بدون این که با خارج از زندان ارتباط داشته باشند و یا اینکه دلیلی برای مظنون

1. PRI/APT, *Video-recording in Police Custody, Detention Monitoring Tool: Addressing Factors to Prevent Torture and Ill-treatment*, 2nd Edition (London: PRI, 2015) at 4.

2. Report to the Government of the Netherlands on the Visit to the Netherlands Carried Out by the European Committee for the Prevention of Torture, 9 August 2012, CPT/Inf, (2012), 21, par 32.

3. Ibid. at 5.

4. Van der Ven vs. Netherlands and Lorse der Ven vs. Netherlands.

شدن به داشتن اشیایی که ممکن بوده امنیت زندان را به مخاطره بیندازد وجود داشته باشد، به‌طور مداوم مورد برهنه‌سازی و جستجوی بدنی قرار می‌گرفتند و خودداری از همکاری با کارکنان، منجر به تنبیه و مجازات زندانی می‌شد. دیوان در این دو پرونده، نقض صریح ماده ۳ را احراز کرد. این پرونده‌ها با انتقاد کمیته اروپایی پیشگیری از شکنجه از رژیم حاکم بر واحدهای فوق امنیتی در هلند در گزارش‌های سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۱ همراه شد. پس از این دو پرونده، مقررات تعدیل شد و زندانیان، دیگر به‌طور روزمره مورد بازرسی کامل بدنی قرار نمی‌گرفتند.^۱

دیوان اروپایی در پرونده مشهور وین‌رایت علیه انگلستان^۲ در سال ۲۰۰۶ نیز به این موضوع ورود کرد. موضوع این پرونده در خصوص نحوه بازرسی بدنی از یک خانم و فرزند معلولش در سال ۱۹۹۷ بود که هنگام ملاقات فرزند دیگرش که در زندانی در انگلستان در حال تحمل حبس بود، رخ داد و در نتیجه آن تألمات روحی شدید بر مادر و فرزند معلول و حتی فرزند زندانی‌اش بعد از شنیدن شرح ماقوع وارد شد. در این بازرسی، آنان به ظن همراه داشتن مواد مخدر، برهنه و اندام‌های جنسی و مقعد به صورت بصری مورد جستجو واقع شدند. این مسأله در خصوص فرزند دارای معلولیت ذهنی که در درک هدف و چرایی این رفتار ناتوان و متحیر بود موجب شد آنان در حال لرزش بدن، گریه کرده و به شدت از لحاظ روانی پریشان و منقلب شوند به نحوی که تا مدت‌ها زیر نظر روانپزشک تحت درمان قرار گرفتند.

در ابتدا به دنبال شکایت خواهان‌ها، دادگاه بدوی در انگلستان، ادعای رفتار تحقیرآمیز و غیرانسانی را پذیرفت، لیکن دادگاه تجدیدنظر آن را نقض و در استیناف، مجلس اعیان در سال ۲۰۰۳ حکم دادگاه تجدیدنظر را تأیید کرد و رفتار مورد بحث را در حدی ندانست که مصداق رفتار تحقیرآمیز باشد.

در ادامه دیوان اروپایی در سال ۲۰۰۶ رأی نهایی را صادر و موارد مهمی را روشن کرد: بدرفتاری اگر بخواهد در محدوده ماده ۳ کنوانسیون قرار بگیرد، باید به حداقلی از سطح

۱. سوزان ایستون، اصول و رویه عملی حقوق زندانیان، ترجمه فراز شهلائی (تهران: نگاه بینه، ۱۳۹۴) ص ۱۴۲.

2. Wainright v. UK.

شدت برسد. تشخیص این حداقل نسبی است و بستگی به همه شرایط رفتار انجام شده مانند مدت زمان، آثار جسمی و روحی و در برخی موارد جنس، سن و وضعیت سلامتی قربانی دارد.^۱ در بررسی این که آیا رفتاری تحقیرآمیز در معنای ماده ۳ است یا خیر؟؛ دادگاه این مسئله را ارزیابی کرد که آیا هدف، اهانت و تحقیر فرد بوده است و تا آنجا که به عوارض ناشی از آن مربوط می‌شود بر شخصیت وی تأثیر نامطلوب گذاشته به نحوی که با ماده ۳ سازگار باشد؟ البته این رنج و تحقیر باید فراتر از عنصر اجتناب‌ناپذیر رنج و تحقیر باشد که از رفتار یا مجازات مشروع ناشی می‌شود. برای مثال، دادگاه نمونه می‌آورد که وقتی زندانی مجبور می‌شود در حضور افسر زن برای بازرسی، برهنه و اندام جنسی او لمس شود^۲ یا وقتی که زندانی در حضور چهار نگهبان مورد استهزا و آزار و اذیت کلامی قرار گرفته بود^۳ یا در مواردی که بازرسی ارتباط مشخصی با حفظ امنیت زندان و ممانعت از جرم یا بی‌نظمی ندارد، مسائلی ممکن است پیش آید.^۴

دادگاه در نهایت رأی داد رفتارهای خلاف ادب و متانت هر چند موجب تشویش و نگرانی خواهان‌ها شده است، به حداقل شدت و آستانه مورد نیاز برای رفتار غیرانسانی، تحقیرآمیز و یا شکنجه مورد نظر در ماده ۳ نرسیده است. با این حال در این پرونده، دادگاه از جنبه دیگر (نقض ماده ۸ کنوانسیون مبنی بر حمایت از تمامیت جسمانی و روانی و حریم خصوصی) حکم به محکومیت خوانده داد و خواهان‌ها را مستحق دریافت غرامت دانست. دیوان اروپایی در موارد دیگری هم فرصت اعلام این اصول را داشته است.^۵ به‌طور کلی در مواردی که نحوه انجام بازرسی دارای عناصر تحقیرآمیزی باشد که این تحقیر را به‌طور قابل توجهی تشدید نماید، ماده ۳ کنوانسیون اروپایی مورد استناد قرار گرفته است. در این پرونده‌ها و سایر آرای دیگر، تمرکز اصلی دیوان بر احراز رفتار تحقیرآمیز و

1. ECtHR, Wainright v. UK, Application no. 12350/04, 2006. par. 41.

2. ECtHR, Valašinas v. Lithuania, no. 44558/98, Strasbourg, 2001, par 117.

3. ECtHR, Iwańczuk v. Poland, no. 25196/94, Strasbourg, 2001, par 59.

4. ECtHR, Wainright v. UK, Application no. 12350/04, 2006. paras. 41-42.

۵. برای مثال در پرونده‌های (Wieser v. Austria, Application no. 2293/03, 22 February 2007,)

(par 39) و (Roth v. Germany, 6780/18 and 30776/18, 22 October 2020, par 65) به نقل از

(ECtHR, Guide on Article 3 of ECtHR (Strasbourg: ECtHR, 2022) par 48).

غیرانسانی بوده و رفتارهای مورد شکایت را در حدی ندانسته که مصداق شکنجه قلمداد شود.

در مقایسه، دادگاه آمریکایی حقوق بشر در رسیدگی به پرونده‌ای در سال ۲۰۰۶، شکنجه را احراز و اعلام کرد که انجام بازرسی واژینال با انگشت دست دارای عناصری از خشونت جنسی است و به خاطر اثرات مخربش، شکنجه محسوب می‌شود.^۱ گزارشگر ویژه شکنجه ملل متحد نیز در گزارش سال ۲۰۱۶ خود اعلام نمود که بازرسی متضمن برهنه شدن و جستجوی روزنه‌های بدن در صورتی که برای یک هدف ممنوعه یا به هر دلیلی بر اساس تبعیض انجام می‌شود و منجر به درد شدید یا رنج شود، می‌تواند به آستانه شکنجه برسد.^۲

در کنار معیار شکنجه و سایر رفتارهای غیرانسانی، مبنای دیگری که در خصوص بازرسی بدنی مطرح شده، نقض حریم خصوصی افراد و تعرض به تمامیت جسمانی و روانی موضوع ماده ۸ کنوانسیون اروپایی است. از نظر دیوان اروپایی در مواردی که رفتاری با ماده ۳ کنوانسیون مغایرت داشته باشد، ممکن است مغایر با ماده ۸ (حمایت از تمامیت جسمانی و روانی) باشد. برای مثال دیوان در قضیه وین‌رایت بر این نظر بود که بازرسی از طریق برهنه کردن عموماً مداخله مورد نظر بند اول ماده ۸ قلمداد می‌شود.^۳ دادگاه در این قضیه خواهان‌ها را بابت نقض این ماده، مستحق دریافت غرامت شش هزار یورویی برای خسارت غیرمالی و ۱۷.۵۰۰ یورو بابت هزینه‌های دادرسی دانست.^۴ ماده ۵۴ قواعد اروپایی زندان در بندهای ۳ و ۹ تأکید کرده است که بازرسی بدنی باید در کنار حفظ کرامت زندانیان، بین تعهد به حفظ امنیت و احترام به حریم خصوصی افراد توازن ایجاد نماید.

1. Inter-American Court of Human Rights, Miguel Castro-Castro Prison vs. Peru, 25 November 2006, 2015, par 312; As cited in PRI and APT, *Body Searches, Detention Monitoring Tool: Addressing Risk Factors to Prevent Torture and Ill-Treatment* (London: PRI, 2015) at 2.

2. Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, A/HRC/31/57, 5 January 2016. par 23.

۳. ماده ۸ کنوانسیون: هر کس حق احترام به حریم خصوصی و خانواده، مکان زندگی و مکان‌ناتش را دارا است.

4. ECtHR, Wainright v. UK, Application no. 12350/04, 2006. par. 49.

این مبنا در ایالات متحده آمریکا نیز مورد توجه بوده است. در اعتراض به بازرسی بدنی و محل نگهداری، تلاش‌هایی برای استفاده از اصلاحیه چهارم قانون اساسی^۱ در رابطه با حق قرار نگرفتن تحت بازرسی [نقض حریم خصوصی] انجام شده که موفقیتی در بر نداشته است. دادگاه در پرونده‌ای در سال ۱۹۷۹^۲ اعلام کرد فرد حاضر در زندان، حقوق اصلاحیه چهارم را دارا نیست. بنابراین برهنه‌سازی و بازرسی بدنی، اقدامی غیرمنطقی نیست؛ چرا که زندان می‌تواند برای پیشگیری از قاچاق به انجام اینگونه اقدامات بپردازد. به‌ویژه در پرونده هودسن^۳ دادگاه بیان داشت جستجوی سلول اگر تنها برای آزار زندانی انجام شود خلاف قانون اساسی است اما حتی در این صورت هم نقض اصلاحیه هشتم در رابطه با ممنوعیت مجازات‌های بیرحمانه و غیرمعمول صورت گرفته است و نه نقض اصلاحیه چهارم.^۴

در زندان‌های آمریکا، بازرسی بدنی از طریق عریان کردن زندانیان و افراد بازداشتی بدون هیچ محدودیت و ملاحظه‌ای رواج دارد. در یک شکایت علیه زندان، دادگاه فدرال اگرچه استدلال خواهان مبنی بر این که مقامات زندان نباید برای جرائم جزئی، افراد را برای بازرسی برهنه نمایند مگر آنکه مشکوک به اختفای اسلحه، مواد مخدر یا سایر کالاهای قاچاق باشند را پذیرفت (۲۰۰۹) ولی دادگاه تجدیدنظر (۲۰۱۰) رأی را نقض و اعلام کرد منافع زندان در ایمنی و امنیت بر منافع حریم خصوصی بازداشت‌شدگان - حتی کسانی که متهم به جرایم جزئی هستند - اولویت دارد. در این پرونده سرانجام دیوان عالی آمریکا در ۴ آوریل ۲۰۱۲ حکم نهایی را صادر و به موجب آن اعلام نمود مقامات زندان

۱. متمم چهارم قانون اساسی ایالات متحده آمریکا: حق امنیت جان، مسکن، اوراق و اسناد و مصونیت دارایی‌های مردم در برابر تفتیش و توقیف غیرموجه تضمین می‌شود و هیچگونه حکم بازداشت اشخاص یا توقیف اموال صادر نمی‌شود، مگر بر پایه یک دلیل محتمل با سوگند یا اعلام رسمی و محل مورد تفتیش و اشخاص یا اموالی که باید توقیف شود دقیقاً باید مشخص گردد.

2. Bell v. Wolfish: 1979.

3. Hodson v. Palmer: 1984.

۴. ایستون، همان، ص ۱۵۴.

می‌توانند افرادی را که به اتهام هر جرمی دستگیر شده‌اند، قبل از پذیرش در زندان بازرسی کنند؛ حتی اگر هیچ دلیلی برای مشکوک شدن به حمل کالای قاچاق وجود نداشته باشد.^۱ اتحادیه آزادی‌های مدنی آمریکا در خصوص این رأی با انتشار بیانیه‌ای اعلام کرد که تصمیم دیوان عالی حقوق مربوط به حریم خصوصی میلیون‌ها نفر را که اغلب آنان به دلیل جرایم جزئی بازداشت و به زندان معرفی می‌شوند را به خطر می‌اندازد. اجبار به برهنه شدن تجربه تحقیرآمیزی است که هیچ کس نباید در غیاب سوءظن منطقی آن را تحمل کند. امنیت زندان مهم است، اما بازرسی از همه افرادی که به دلایلی چون تخلفات رانندگی دستگیر می‌شوند و ممکن است برای چند ساعت در زندان باشند، ضرورت ندارد.^۲

در نظام حقوقی ایران، از روح و فحوای چند اصل قانون اساسی و برخی مواد قانونی می‌توان به نفع ممنوعیت بازرسی بدنی استدلال آورد: بر اساس اصل ۲۲ قانون اساسی، حیثیت، جان و حقوق افراد از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند یا اصل ۲۵ که هرگونه تجسس را ممنوع کرده است مگر به حکم قانون؛ قانون آیین دادرسی کیفری نیز در ماده ۵۵، هرگونه اقدام محدودکننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص را جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز ندانسته و تأکید کرده است چنین اقداماتی نباید به گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند. در ماده ۵۵ نیز، بازرسی اشخاص و اشیاء در جرایم غیرمشهود را در زمان اجرای تحقیقات توسط ضابطان منوط به کسب اجازه موردی از مقام قضایی کرده است.

1. United States Supreme Court, *Florence v. Board of Chosen Freeholders*, 566 U.S. 318, (2012), at 35.

۲. اتحادیه آزادی‌های مدنی آمریکا در خصوص این رأی با انتشار بیانیه‌ای اعلام کرد که تصمیم دیوان عالی حقوق مربوط به حریم خصوصی میلیون‌ها نفر را که اغلب آنان به دلیل جرایم جزئی بازداشت و به زندان معرفی می‌شوند را به خطر می‌اندازد. اجبار به برهنه شدن تجربه تحقیرآمیزی است که هیچ کس نباید در غیاب سوءظن منطقی آن را تحمل کند. امنیت زندان مهم است، اما بازرسی از همه افرادی که به دلایلی چون تخلفات رانندگی دستگیر می‌شوند و ممکن است برای چند ساعت در زندان باشند، ضرورت ندارد.

Aclu.org. 2012-04-02. Available at: <https://www.aclu.org/press-releases/aclu-says-supreme-court-decision-upholding-strip-searches-puts-privacy-rights>. (Visited at 09 March 2024).

بدین ترتیب قانونی که مستقیم و صریح به بازرسی بدنی افراد بالاخص زندانیان و افراد بازداشتی و ملاحظه‌ها و محدودیت‌های آن پرداخته باشد، وضع نشده است. پسندیده بود مقرره‌ای قانونی در آیین دادرسی کیفری یا قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی برای تبیین شرایط و الزامات لازم و ایجاد تعادل بین حفظ امنیت و ایمنی زندان و احترام به کرامت انسانی افراد و جلوگیری از رفتارهای ظالمانه و تحقیرآمیز اختصاص داده می‌شد.

در فقدان مقرره‌ای قانونی، سرانجام آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها در بازنگری ۱۴۰۰ تا حدودی مقررات حاکم بر بازرسی بدنی زندانیان را به‌عنوان یکی از نوآوری‌های مهم در راستای احترام به کرامت انسانی زندانیان تدوین کرد. به موجب ماده ۵۳، بازرسی بدنی بدون لباس یا بازرسی مواضع داخلی بدن متهمان و محکومان ممنوع است، مگر در صورت ضرورت به تشخیص مسئول بخش پذیرش و مشروط به انجام آن در خلوت، بدون وجود دوربین و توسط کارکنان آموزش دیده و با رعایت اصول اخلاقی و موازین بهداشتی. این مقررات در جزء ۷ بند الف بخشنامه تبیین حقوق بازداشت‌شدگان و رعایت کرامت آنان مصوب ۱۴۰۰/۱۰/۱۹ رئیس سازمان زندان‌ها عیناً ذکر و به بازداشتگاه‌های سراسر کشور ابلاغ شد.

۲. اصل قانونی بودن، ضرورت و تناسب

ماده ۵۰ قواعد نلسون ماندلا به صراحت بر رعایت اصول قانونی بودن، ضرورت و تناسب در انجام بازرسی بدنی تأکید کرده است. ماده ۵۲ نیز برهنه کردن زندانی و بازرسی اندام‌های داخلی را به احراز ضرورت مطلق مشروط کرده است.

گزارشگر ویژه کمیته پیشگیری از شکنجه ملل متحد در گزارش ۲۰۱۶ خود از همه دولت‌ها می‌خواهد در رابطه با زنان و دختران و افراد غیرهمسوی جنسی محروم از آزادی، اطمینان حاصل نمایند که بازرسی بدنی متضمن برهنه شدن و جستجوی اندام‌های داخلی فقط در صورت احراز ضرورت و رعایت تناسب انجام گیرد.^۱

1. HRC, Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, A/HRC/31/57, 5 January 2016. par 70.

به همین ترتیب، قواعد اروپایی زندان (۲۰۲۰) به عناصر «ضرورت» و «قانونی بودن» توجه و در بند ۲ ماده ۵۴ مقرر نموده است: مواردی که بازرسی بدنی در آنها ضرورت دارد و همچنین نوع و ماهیت آن، باید توسط قانون ملی تبیین و تعریف شود. عنصر «تناسب» نیز از مفهوم بند ۹ ماده مذکور با این عبارت که تعهد به حفاظت از امنیت و ایمنی باید با حفظ حریم خصوصی افراد ملاقات کننده متعادل شود، قابل استنباط است.

دادگاه اروپایی حقوق بشر در قضیه وین‌رایت علیه انگلستان (۲۰۰۶) به طور مفصل به این مسأله پرداخته و سه عنصر قانونی بودن، ضرورت و تناسب را در رأی نهایی، مستند خود قرار داده است: از نظر دادگاه، بازرسی از طریق برهنه کردن عموماً مداخله موردنظر در بند یک ماده ۸ کنوانسیون (هر کس حق احترام به حریم خصوصی و خانواده، مکان زندگی و مکاتباتش را داراست) قلمداد می‌شود و از این رو برای توجیه پذیر بودن آن، باید شرایط بند ۲ ماده محقق شود که اول مطابق قانون باشد و دوم برای اهداف مشروع مقرر در بند دوم (حفظ امنیت ملی و امنیت عمومی، جلوگیری از بی‌نظمی و ارتکاب جرم، رعایت ایمنی و اخلاق و حفاظت از حقوق و آزادی‌های دیگران) ضروری باشد (پاراگراف ۴۳ رأی نهایی).

در خصوص معیار اول یعنی «مطابقت با قانون»، دادگاه متقاعد نشد که این معیار رعایت نشده و با اذعان به اینکه دادگاه‌های داخلی هیچ نقص قانونی را مشخص ننموده، نتیجه گرفت هیچ مبنایی برای غیرقانونی بودن در مفهوم گسترده‌تر کنوانسیون پیدا نکرده است (پاراگراف ۴۷ رأی نهایی).

در خصوص معیار دوم یعنی «ضرورت»، دادگاه تأکید کرد طبق رویه قضایی استقرار یافته، مفهوم ضرورت دلالت بر این دارد که مداخله باید با نیاز مبرم اجتماعی مطابقت داشته باشد و به‌ویژه متناسب با اهداف مشروعی باشد که دنبال می‌شود. در این پرونده، دادگاه قانع نشد که بازرسی به شیوه‌ای که در این پرونده انجام شده متناسب با هدف مشروع مورد نظر بوده است. در مواردی که سازوکاری برای رفتار مناسب با افراد خارج از زندان که ممکن است از هرگونه تخلفی مبرا باشند تعیین می‌شود، مقامات زندان موظف به رعایت دقیق آن هستند تا با انجام اقدامات احتیاطی شدید از کرامت و حیثیت افراد مورد

بازرسی حفاظت کنند. کاری که در این مورد محقق نشد. بر این اساس، دادگاه اعلام کرد بازرسی انجام شده در مورد خواهان‌ها نمی‌تواند «ضروری در یک جامعه دموکراتیک» در معنای بند ۲ ماده ۸ کنوانسیون قلمداد شود و در نتیجه نقض ماده ۸ کنوانسیون را احراز کرد (پاراگراف ۴۸ و ۴۹ رأی نهایی).

در خصوص معیار تناسب نیز با این استدلال که شرط ضرورت مقرر در ماده ۸ (۲) رعایت نشده است نتیجه گرفت بازرسی انجام شده متناسب نبوده است.^۱ در آمریکای شمالی (کانادا و ایالات متحده)، اصل ضرورت و تناسب در مفاهیم دیگری متبلور شده است. در کانادا این شروط تحت عناوین «منطقی بودن» و «توجیه‌پذیری» مطرح است، در حالی که در محاکم ایالات متحده و دیوان عالی کشور، مثل سایر موضوعات حمایتی زندانیان، اعتنایی به این معیارها نمی‌شود و صرفاً در سطح نهادهای مدنی مورد توجه قرار گرفته است:

دادگاه‌های کانادا بارها در سطوح بدوی و استیناف، بازرسی بدنی از طریق برهنه کردن و حتی جستجوی روزنه‌های بدن را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. آنچه که از متن احکام بر می‌آید اصل انجام روش‌های سه‌گانه بازرسی‌ها مورد پذیرش قرار گرفته است. نکته‌ای که در برخی آرا موجب صدور حکم مبنی بر نقض قوانین شده، شیوه انجام و به‌ویژه احراز شرط «وجود دلیل منطقی و توجیه‌پذیر»^۲ برای احتمال حمل اقلام ممنوعه توسط فرد مورد نظر است. شرطی که در اصل هشتم قانون اساسی ۱۹۸۲ کانادا در فصل اول با عنوان منشور حقوق و آزادی‌ها تصریح شده است و به موجب آن هر کس حق دارد در برابر بازرسی یا توقیف غیرمنطقی در امان باشد.

دادگاه تجدیدنظر اوناریو در پرونده‌ای در سال ۱۹۹۰، بازرسی یک فرد توسط پلیس که پس از تحت نظر بودن در یک خانه، خودروی او متوقف و با برهنه کردن وی مقداری کوکائین کشف شده بود را نقض اصل هشتم قانون اساسی دانست؛ چرا که معتقد بود

1. ECtHR, *Wainwright v. The United Kingdom*, Application no. 12350/04. Strasbourg, 2006; As Cited in Andrew Coyle and Helen Fair, *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff*, University of London, Third Edition (London: Institute for Criminal Policy Research Birkbeck, 2018) at 68.
2. Unreasonable Search or Seizure.

بازرسی صورت گرفته صرفاً بر مبنای ظن و گمان بوده و نه بر اساس دلایل منطقی و از این جهت آن را توجیه ناپذیر قلمداد نمود.^۱

دادگاه عالی کانادا در رأی مشهور خود در سال ۲۰۰۱ در راستای ایجاد وحدت رویه اعلام کرد بر مبنای نظام حقوقی کامن لا کانادا، افراد بازداشتی را می توان تحت شرایطی مورد بازرسی بدنی از طریق برهنه کردن قرار داد و چنین امری اصل هشتم قانون اساسی ۱۹۸۲ کانادا را نقض نمی کند.^۲ دادگاه در این رأی به طور مفصل علاوه بر شرط منطقی بودن که در اصل هشتم قانون اساسی تصریح شده است، بر شروط دیگری چون وجود ضرورت آشکار و بازرسی توسط افراد هم جنس تأکید نمود.

در ایالات متحده در پرونده فلورنس علیه زندان که در قسمت قبل مطرح شد، چهار قاضی مخالف استدلال کردند شواهد تجربی در مورد بازرسی از طریق برهنه کردن زندانیان نشان می دهد هیچ توجیه قانع کننده ای در غیاب سوءظن منطقی برای ضرورت بازرسی اجباری افرادی که به دلیل جرایم جزئی دستگیر شده اند، وجود ندارد. ایشان به مطالعه ای که تحت نظارت دادگاه های فدرال نیویورک انجام شده بود استناد کردند که در آن از ۲۳۰۰۰ نفر جستجو شده، تنها یک زندانی کالای قاچاق در بدن خود پنهان کرده بود. یک مطالعه دیگر نیز که مورد استناد قرار گرفت حکایت از آن داشت در یک دوره پنج ساله در زندان های کالیفرنیا از ۷۵۰۰۰ زندانی که برهنه شده بودند تنها سه مورد منجر به کشف اقام ممنوع شده بود.^۳

در مقررات داخلی ایران، شرط ضرورت مورد توجه قرار گرفته است. بدین نحو که هرچند انجام بازرسی بدون لباس و بازرسی مواضع داخلی در ماده ۵۳ آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها اصولاً ممنوع شده است لیکن در صورت ضرورت، انجام آن به تشخیص مسئول بخش پذیرش مجاز دانسته شده است. در دستورالعمل نحوه حمایت از حقوق

1. Ontario Court of Appeal, R. v. Ferguson, 41 O.A.C. 149 (CA), 1990 available in <https://ca.vlex.com/vid/r-v-ferguson-681597249>.

2. Supreme Court of Canada, R. v. Golden, Appeal from the Court of Appeal for Ontario, 2001-12-06, par 104; Available at: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/1924/index.do> (Visited at 09 March 2024).

3. United States Supreme Court, Florence v. Board of Chosen Freeholders, 566 U.S. 318, (2012), at 35.

اشخاص دارای معلولیت و سالمند در فرایند دادرسی مصوب معاون اول قوه قضاییه (۱۴۰۲) نیز بر اساس ماده ۴، انجام بازرسی بدنی به طور کلی مقید به شرط ضرورت شده است. شرط ضرورت در سخنان ۱۸ تیر ۱۴۰۳ رئیس قوه قضاییه در نشست شورای عالی قضایی در خصوص بازرسی بدنی زندانیان مستتر است؛ با این عبارات که «ممکن است در میان صدها زندانی وارده به زندان، یک فرد متخلف وجود داشته باشد که بخواهد شیء ممنوعه‌ای را وارد زندان کند، به هیچ وجه نباید برای سد کردن راه آن فرد متخلف، حرمت سایر زندانیان رعایت نشود».^۱ در این سخنان با اذعان به گزارش‌هایی که در خصوص نحوه بازرسی‌ها از افراد در هنگام ورود به زندان به ایشان رسیده است؛ بارها بر اهمیت حرمت زندانیان تأکید شده است. روشن است منظور از حرمت زندانیان در بیان ایشان همان احترام به کرامت انسانی می‌باشد که در قوانین و ادبیات حقوقی مصطلح است. گزارش‌هایی که احتمالاً به نظر عالی‌ترین مقام قضایی رسیده، ادعاهای برخی رسانه‌ها راجع به بازرسی بدنی خارج از محدوده اخلاقی و قانونی برخی زندانیان و افراد بازداشتی است. با توجه به این که اغلب آنها در فرض وقوع احتمالی، ماده ۵۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و جزء ۷ بند الف بخشنامه تبیین حقوق بازداشت‌شدگان و رعایت کرامت آنان را زیر پا گذاشته‌اند، باید توسط مقامات مسئول پیگیری و مورد راستی‌آزمایی قرار گیرد. مسئله‌ای که در فحوای سخنان رئیس دستگاه قضا در جلسه شورای عالی قضایی نیز برداشت می‌شود.

۳. الزام‌ها و ملاحظه‌های حمایتی

موازن حقوق بشری علاوه بر ملاحظات حمایتی که عموماً در خصوص همه تدابیر امنیتی و محدودکننده موضوعیت دارد، الزام‌های مشخصی را برای بازرسی بدنی مقرر کرده و در اسناد مختلف بر رعایت آن تأکید کرده است. موضوعاتی نظیر هم‌جنس بودن کارکنان بازرسی‌کننده با زندانیان و افراد بازداشتی، عدم دخالت پزشک و کادر درمان زندان در بازرسی بدنی و به‌ویژه آسیب‌پذیری روحی و جسمی کودکان در بازرسی بدنی.

۱. خبرگزاری میزان، ۱۸ تیر ۱۴۰۳، کد خبر: ۴۷۸۲۲۹۱.

۱-۳. هم جنس بودن کارکنان بازرسی کننده و زندانیان

بند ۱ ماده ۵۲ اعلامیه نلسون ماندلا بر هم جنس بودن بازرسی کننده و زندانی تصریح کرده است. به موجب ماده ۱۹ اعلامیه بانکوک نیز بازرسی منحصرأ باید توسط کارکنان زن آموزش دیده انجام گیرد. اصل ۲۱ از اصول بهترین رویه‌ها برای حمایت از افراد محروم از آزادی مصوب کمیسیون آمریکایی حقوق بشر نیز بر چنین موضوعی تأکید کرده است. ماده ۵-۵۴ قواعد اروپایی زندان (۲۰۲۰) نیز به منحصر بودن بازرسی بدنی توسط پرسنل هم جنس تصریح نموده است. بند ۳ ماده ۴۱ قواعد زندان انگلستان (۱۹۹۹) نیز بازرسی از طریق برهنه کردن زندانیان را در حضور جنس مخالف ممنوع کرده است.

دادگاه استراسبورگ در شکایتی علیه لیتوانی (۲۰۰۱) به این مسأله پرداخته و انجام بازرسی از طریق برهنه کردن زندانی با این شرایط را نقض ماده ۳ کنوانسیون قلمداد کرده است: «چنانچه برهنه کردن زندانی برای تأمین امنیت زندان یا جلوگیری از بی‌نظمی و ارتکاب جرم، ضرورت داشته باشد باید به روش مناسبی انجام شود. اجبار خواهان به لخت شدن در حضور یک خانم و لمس اندام جنسی به وضوح کرامت انسانی زندانی را خدشه‌دار و از این رو ماده ۳ کنوانسیون اروپایی را نقض کرده است.»^۱

گزارشگر ویژه کمیته منع خشونت علیه زنان در بازدید از زندان‌های ایالات متحده آمریکا، لمس نابه‌جای زنان در حین بازرسی توسط پرسنل مرد را مصداق آزار جنسی قلمداد کرده است.^۲ در ایالت‌های مختلف آمریکا، دعاوی با موضوع بازرسی از طریق برهنه کردن زندانیان معمولاً زمانی موفق بوده‌اند که فردی توسط یکی از افراد جنس مخالف مورد بازرسی قرار گرفته است به‌ویژه در مواردی که بازرسی زندانی زن توسط کارکنان مرد یا در حضور آنان انجام شده باشد. از نظر دادگاه آمریکایی حقوق بشر، این مورد می‌تواند تجاوز به عنف محسوب شود.^۳

1. ECtHR, Valašinas v. Lithuania, Strasbourg, 24 July 2001, paras. 117-118.

2. CHR, Report of the Special Rapporteur on Violence against Women of the mission to the United States of America on the issue of violence against women in state and federal prisons, E/CN.4/1999/68/Add.2, (1999), paras 55 & 58.

3. PRI and APT, *Body Searches, Detention Monitoring Tool: Addressing Risk Factors to Prevent Torture and Ill-treatment* (London: PRI, 2015) at 3.

گزارشگر ویژه کمیته پیشگیری از شکنجه ملل متحد در گزارش ۲۰۱۶ خود نیز به هم جنس بودن زندانی با پرسنل بازرسی کننده توجه نموده و به ویژه بر منع بازرسی زنان توسط کارکنان مرد تأکید کرده است. در همین گزارش از دولت‌ها خواسته شده است در خصوص بازداشت‌شدگان تراجنسیتی تضمین کنند که جنس افسران بازرسی کننده را به انتخاب خود زندانی واگذار نمایند.^۱

در خصوص موضوع همجنس بودن مأموران بازرسی کننده با زندانی، مشکل افراد تراجنسیتی مسأله‌ای است که راه حل قطعی ندارد. چیزی که مشخص است در خصوص این افراد باید سیاست ویژه‌ای اجرا شود. دو سند، حداقل استاندارد نلسون ماندلا و قواعد بانکوک برای این مسئله راه‌حلی ارائه نداده است. کتابچه راهنمای قواعد نلسون ماندلا^۲ بیان داشته است که نهاد متولی زندان‌ها باید دستورالعمل‌های خاصی برای جستجوی زندانیان دگرباشان جنسی به ویژه برای افراد تراجنسیتی و بین جنسی تدوین کنند.^۳ برخی دولت‌ها پروتکل‌های ویژه‌ای در مورد بازرسی روزنه‌های بدن این دسته از زندانیان وضع کرده‌اند. بهترین چاره به این ترتیب توصیه شده است که به دو جنسی‌ها این اختیار داده شود که خود تعیین کنند کدام جنس (مرد یا زن) بازرسی را انجام دهد.^۴ به هر حال در خصوص این افراد اصل کلی حفظ حرمت و کرامت انسانی آنان در هنگام بازرسی بدنی باید ملاک عمل باشد.

آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌های ایران در صدر ماده ۵۳، همه انواع بازرسی بدنی را مشروط به انجام آن توسط مأموران هم جنس کرده است. منتها راجع به غیرهمسوجسان

1. HRC, Report of the Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, A/HRC/31/57, 5 January 2016, par 70.

۲. این سند به عنوان راهنمای جامع و عملی در سال ۲۰۱۶ توسط دفتر نهادهای دموکراتیک و حقوق بشری سازمان امنیت و همکاری اروپا (ODIHR) و مؤسسه بین‌المللی اصلاحات کیفری (PRI) تهیه شده است.

3. ODIHR and PRI, *Guidance Document on the Nelson Mandela*, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights and Penal Reform International (London: ODIHR and PRI, 2018) at 65.

4. PRI/APT, *LGBTI Persons Deprived of Their Liberty: A Framework for Preventive Monitoring*, 2nd Edition (London: PRI, 2015) at 11-12.

همانند قواعد نلسون ماندلا و بانکوک مقرره‌ای پیش‌بینی نشده است. مسأله‌ای که در هر صورت باید روشن شود تا کارکنان را از بلاتکلیفی رها سازد.

۲-۳. دخالت کادر درمان در بازرسی بدنی

مشارکت پزشکان در بازرسی روزنه‌های بدن با ملاحظه اینکه اگر توسط شخص فاقد مهارت صورت گیرد، منجر به ایراد آسیب جسمی احتمالی می‌شود و نیز پیچیده و چالش برانگیز است. قواعد نلسون ماندلا به عنوان یک اصل تأکید می‌کند کادر درمان نباید هیچ نقشی در اعمال مجازات‌های انضباطی و دیگر تدابیر محدود کننده داشته باشد (بند ۱ ماده ۴۶) و مشارکت پزشکان باید منحصرراً در راستای رسالت درمانی آنان و رعایت اصل رضایت آگاهانه^۱ تعبیر شود؛ اصل مشهوری در پزشکی که به موجب آن هرگونه درمان یا مداخله درمانی و پزشکی باید با رضایت بیمار انجام شود.

اصل دوم اخلاق پزشکی مربوط به کارکنان حوزه سلامت به ویژه پزشکان (مندرج در قطعنامه شماره ۱۹۴/۳۷ مجمع عمومی ۱۸ دسامبر ۱۹۸۲)، هرگونه مشارکت کارکنان بهداشتی در شکنجه یا دیگر رفتارها و مجازات‌های غیر انسانی را نقض فاحش اخلاق پزشکی دانسته و آن را جرمی به موجب اسناد بین‌المللی شناسایی کرده است.

این موضوع مورد توجه انجمن بهداشت جهانی^۲ قرار گرفته است. انجمن در دستورالعمل «بازرسی بدنی زندانیان» مصوب ۱۹۹۳ (آخرین بازنگری ۲۰۱۶)^۳ به نقش پزشک و تعهد کادر درمانی برای مداخله در فرایند بازرسی بدنی زندانیان به ویژه بازرسی روزنه‌های بدن زندانی پرداخته است. در این سند به طور ویژه بر ممنوعیت دخالت پزشک و کادر درمانی در این فرایند مگر در شرایط غیرمعمول و خاص تأکید کرده است؛ مواردی استثنایی که اگر توسط شخص فاقد مهارت‌های پزشکی صورت گیرد، ممکن است منجر به ایراد آسیب جسمی شود. بر اساس این دستورالعمل، در مواردی که مقامات زندان از

1. Informed Consent.

2. World Medical Association.

3. WMA Statement on Body Searched of Prisoners, Available in <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-body-searches-of-prisoners/>, Visited at 09 March 2024.

پزشک درخواست مداخله می‌کنند، وی باید در وهله اول تشخیص دهد که دخالت بر اساس اخلاق پزشکی ضرورت دارد یا خیر؟ به عنوان مثال اگر زندانی، یک زن باردار است برای محافظت از زندانی و جنین، بازرسی توسط پزشک انجام شود. در چنین حالتی پزشک باید این موضوع را به زندانی توضیح دهد که این جستجو را نه به عنوان پزشک درمانگر بلکه برای حفاظت از وی انجام می‌دهد و در این مداخله رابطه بیمار/پزشک به ناچار وجود ندارد. پزشک باید به زندانی اطلاع دهد که شرایط عادی رازداری پزشکی در این فرایند قابل اعمال نیست و نتایج جستجو برای مقامات زندان آشکار خواهد شد (بند ۷ و ۸ دستورالعمل). در هر صورت، پزشکی که چنین بازرسی را انجام داده است نباید از این به بعد به عنوان پزشک در اقدامات درمانی در خصوص آن زندانی مشارکت داشته باشد (بند ۹). در این سند به الزام هم جنس بودن شخصی که این بازرسی را انجام می‌دهد نیز تأکید شده است (بند ۱۱).

انجمن پزشکی بریتانیا نیز در سال ۱۹۹۴ اصول راهنمای پزشکان را برای انجام بازرسی‌های بدنی اندام‌های خصوصی^۱ منتشر کرد. بر اساس این دستورالعمل، پزشک باید مطمئن شود که مجوز مناسب برای بازرسی اخذ شده است و این مجوز و همچنین رضایت بیمار باید در سوابق بازداشت ثبت شود. اگر بیمار از دادن رضایت خودداری نماید، پزشک باید به این امتناع احترام گذارد و از هر گونه دخالت بیشتر در بازرسی پرهیز کند.^۲ قواعد حداقل استاندارد رفتار با زندانیان به این موضوع توجه کرده و در بند ۲ قاعده ۵۲ مقرر کرده است جستجوی روزنه‌های بدن صرفاً باید توسط مراقبان صلاحیتدار حرفه‌ای سلامت انجام شود؛ نه افرادی که مسئولیت اصلی‌شان مراقبت از زندانی است (منظور پزشکان و کادر درمان است) و یا حداقل توسط کارکنانی صورت گیرد که آموزش‌های مناسب در زمینه‌های استانداردهای بهداشتی، سلامتی و ایمنی را از کادر حرفه‌ای درمان دیده باشند.

۱. در آوریل ۱۹۹۹ بازبینی شده است.

2. Hauksón Pétur, "Body Searches: The Problems and Guidelines to Solutions", Document Prepared for the Meeting of the Medical Group, (2001), par 14.

اعلامیه بانکوک به صراحت به ممنوعیت دخالت کادر درمان نپرداخته است. همانگونه که در مقدمه اعلامیه نلسون ماندلا هم ذکر شده، قواعد مندرج در این اعلامیه تکمیل کننده قواعد خاص مانند اعلامیه بانکوک است و لذا ممنوعیت دخالت کادر پزشکی در خصوص زنان نیز حاکم است و عام مؤخر، خاص مقدم را تخصیص نمی دهد.

قواعد اروپایی زندان (۲۰۲۰) نیز در بند ۷ قاعده ۵۴ انجام هرگونه آزمایش یا ارزیابی داخلی مرتبط با بازرسی های بدنی را صرفاً توسط متخصصان آموزش دیده حرفه ای سلامت تجویز کرده است.^۱

آیین نامه اجرایی سازمان زندان های ایران اگرچه به صراحت قواعد حداقل استاندارد به ممنوعیت دخالت پزشکان در فرایند بازرسی اشاره نکرده است. مع الوصف از معنای عبارت «کارکنان آموزش دیده» مندرج در ماده ۵۳، به سختی عنوان پزشک مستفاد می شود و می توان نتیجه گرفت دخالت پزشک در فرایند بازرسی بدنی و مواضع داخلی بدن زندانی مطابق با مقررات آیین نامه اجرایی مذکور نمی باشد. نکته دیگر که جالب می نماید اشاره منشور حقوق شهروندی (۱۳۹۵) به این موضوع و شباهت مقرر آن به بند ۷ قاعده ۵۴ قواعد اروپایی زندان است که بر اساس آن در ماده مربوط به بازرسی و تفتیش بدنی (ماده ۴۰)، آزمایش ها و اقدامات پزشکی اجباری بدون مجوز قانونی ممنوع شده است.

۳-۳. بازرسی بدنی کودکان

بند ۲ قاعده ۶۰ اعلامیه نلسون ماندلا، انجام بازرسی روزنه های بدن را در مورد کودکان ملاقات کننده ممنوع کرده است. علاوه بر این، مقامات زندان در خصوص بازرسی بدنی کودکان همراه والدین باید مقرر بند ۲ ماده ۲۹ قواعد حداقل استاندارد نلسون ماندلا و ماده ۴۹ اعلامیه بانکوک را در نظر داشته باشند که با کودک همراه والدین هرگز نباید به عنوان زندانی رفتار کرد. ماده ۲۱ اعلامیه بانکوک نیز تأکید می کند که کارکنان زندان باید صلاحیت شایستگی حرفه ای و حساسیت لازم برای حفظ شأن، منزلت و کرامت مادر

1. Rule 54.7: An Intimate Examination Related to a Search may be Vonducte-d by a Medical Practitioner Only.

و کودک را دارا باشند. به‌ویژه همانگونه که در ماده ۲۸ اعلامیه بانکوک بیان شده است ملاقات با کودکان باید در محیطی برگزار شود که منجر به تجربه مثبت بازدید از جمله ملاقات حضوری مادر و کودک و تغییر در نگرش به کارکنان زندان گردد. بی‌تردید انجام بازرسی از طریق برهنه شدن و بازرسی روزنه‌های بدن، رسیدن به چنین تجربه‌ای را غیرممکن می‌کند.

آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌های ایران در خصوص بازرسی بدنی کودکان مقرر صریحی ندارد و همان حکم ماده ۵۳ در مورد آنها نیز قابلیت اجرا دارد یعنی ممنوعیت بازرسی بدون لباس و اندام‌های داخلی مگر در صورت ضرورت و با شرایطی که در ماده تعیین شده است. بی‌تردید احراز ضرورت به ترتیبی که گفته شده است در خصوص کودکان باید سختگیرانه و با رعایت اصل مصالح و منافع عالی و اصل بقا و رشد افراد کمتر از هجده سال تمام شمسی در همه تصمیمات و اقدام‌های مربوط به آن‌ها که در ماده ۲۶۲ آیین‌نامه به آن تصریح شده، صورت گیرد. اگرچه بهتر بود محدودیت و پیش‌بینی ملاحظه‌های سخت‌گیرانه در بازرسی‌های متضمن برهنه شدن و به‌ویژه جستجوی اندام‌های داخلی کودکان به صراحت در آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها برای مددجویان قانون اصلاح و تربیت نیز پیش‌بینی می‌شد. انتظار می‌رفت قانون حمایت از اطفال و نوجوانان این موضوع و موارد مشابه را مورد توجه قرار می‌داد.

نتیجه‌گیری

نهادهای و اسناد بین‌المللی و رویه دادگاه‌های حقوق بشری شرایطی را که تدابیر مربوط به بازرسی بدنی زندانیان ممکن است منجر به رفتارهای غیرانسانی، ظالمانه یا تحقیرآمیز و در موارد شدیدتر شکنجه شود همواره در نظر داشته‌اند و البته تاکنون به جمع‌بندی مشخصی درباره آن نرسیده‌اند. مرز بین لزوم حفظ ایمنی و امنیت زندان و احترام به کرامت انسانی زندانیان در این مورد خیلی روشن نیست.

نهادهایی چون دیوان اروپایی حقوق بشر و کمیته اروپایی پیشگیری از شکنجه، صرف برهنه کردن و تفتیش بدنی زندانیان را به خودی خود موجبی برای شکنجه یا سایر رفتارهای ظالمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز قلمداد نکرده‌اند و معتقدند چنانچه به گونه‌ای افراطی

موجب احساس خواری و حقارت در افراد شود می‌تواند مصداق رفتار غیر انسانی و حتی شکنجه مقرر در ماده ۳ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تلقی شود. دادگاه آمریکایی حقوق بشر نیز در مواردی انجام برخی از بازرسی‌های بدنی اندام‌های خصوصی زنان را دارای عناصری از خشونت جنسی دانسته و به‌خاطر آثار مخربش، شکنجه به حساب آورده است. گزارشگران ویژه شکنجه ملل متحد نیز در گزارش‌های خود به فراخور موضوع بارها بر این امر تأکید کرده‌اند که بازرسی، متضمن برهنه شدن و جستجوی روزنه‌های بدن در صورتی که برای یک هدف ممنوع و یا به هر دلیلی بر اساس تبعیض انجام شود و منجر به درد شدید یا رنج شود، می‌تواند به آستانه شکنجه رسد.

دو سند اصلی حداقل استاندارد نحوه رفتار با زندانیان (قواعد بانکوک و نلسون ماندلا)، بازرسی متضمن برهنه شدن و جستجوی اندام و جوارح داخلی را تنها در صورتی مجاز شمرده‌اند که انجام آن به‌طور مطلق ضرورت داشته باشد و مقامات زندان را تشویق نموده تا جایگزین‌های مناسب برای جستجوهای مداخله‌گرانه را توسعه دهند.

با جمیع جهات، اسناد و نهادهای حقوق بشری انجام بازرسی‌های متضمن برهنه شدن و جستجوی اندام‌های خصوصی زندانیان را به شرط برخی ملاحظه‌ها به‌طور مطلق ممنوع نکرده‌اند. برخی نهادهای بین‌المللی چون کمیسیون آمریکایی حقوق بشر و شماری از دولت‌ها حساسیت بیشتری داشته و به صراحت بازرسی‌های مداخله‌گرانه را ممنوع کرده و یا راهکارهایی برای کاهش اثرات سوء آن به کار گرفته‌اند.

در کشور ما در فقدان ماده‌ای قانونی در آیین دادرسی کیفری یا قوانین دیگر، آیین‌نامه اجرایی زندان‌ها بازرسی بدنی بدون لباس یا بازرسی مواضع داخلی متهمان و محکومان را به‌طور مطلق ممنوع نکرده و در موارد استثنایی، انجام آن را مشروط به احراز ضرورت کرده و ملاحظه‌هایی نظیر انجام آن توسط کارکنان آموزش دیده در خلوت، عدم وجود دوربین و رعایت اصول اخلاقی و موازین بهداشتی پیش‌بینی نموده است.

در کنار خیلی از ملاحظه‌های انسانی مورد تأکید اسناد بین‌المللی که می‌تواند در بازنگری قوانین و مقررات داخلی در نظر گرفته شود، خلأیی که بیشتر به‌چشم می‌آید عدم پیش‌بینی ملاحظه‌ای خاصی در مورد بازرسی بدنی کودکان است و برای مطابقت با موازین

حقوق بشری، ضرورت دارد ممنوعیت انجام بازرسی متضمن جستجوی اندام‌های داخلی کودکان به صراحت در قوانین حمایتی اطفال و نوجوانان و یا مقررات مربوط به نگهداری مددجویان اصلاح و تربیت پیش‌بینی شود. افزون بر آن پسندیده است ضمانت اجرا و تدابیر مؤثری برای اجرای دقیق ماده ۵۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مبنی بر ممنوعیت بازرسی بدنی بدون لباس یا بازرسی مواضع داخلی بدن متهمان و محکومان مگر در شرایط استثنایی و با رعایت ملاحظه‌های مقرر اندیشیده شود.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Saman Shafiee

<https://orcid.org/0009-0004-8121-2159>

منابع

کتاب‌ها

- ایستون، سوزان، اصول و رویه عملی حقوق زندانیان، ترجمه فراز شهلائی (تهران: نگاه بینه، ۱۳۹۴).
- مرکز بین‌المللی اصلاح قوانین و سیاست جنایی، حبس انسان‌مدار: سند بین‌المللی بهبود نظام زندان‌نمایی، ترجمه حسن طغرانگار (تهران: انتشارات راه تربیت، ۱۳۸۴).

پایان‌نامه

- کربلایی حسنی، مریم، رفتار انسانی نسبت به افراد محروم از آزادی با تأکید بر رویه سازکارهای نظارتی حقوق بشری، رساله دکتری دانشگاه تهران، (۱۳۹۹).

References

Books

- Coyle, Andrew & Fair, Helen, *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff*, University of London, Third Edition (London: Institute for Criminal Policy Research Birkbeck, 2018).
- European Court of Human Rights, *Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights, Prohibition of Torture* (Strasbourg: ECtHR, 2022).
- Møller L, Stöver H, Jürgens R, Gatherer A & Nikogasian H, (eds.), *Health in Prisons*, A WHO Guide to the Essentials in Prison Health (Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe, 2007).
- ODIHR and PRI, *Guidance Document on the Nelson Mandela*, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights and Penal Reform International (London: ODIHR and PRI, 2018).
- Penal Reform International and Association for the Prevention of Torture (PRI/APT), *LGBTI Persons Deprived of Their Liberty: A Framework for Preventive Monitoring*, 2nd Edition (London: PRI, 2015).
- Penal Reform International and Association for the Prevention of Torture (PRI/APT), *Body Searches, Detention Monitoring Tool: Addressing Risk Factors to Prevent Torture and Ill-treatment* (London: PRI, 2015).
- Penal Reform International and Association for the Prevention of Torture (PRI/APT), *Video-recording in Police Custody, Detention Monitoring Tool: Addressing Factors to Prevent Torture and Ill-treatment*, 2nd Edition (London: PRI, 2015).

Article

- Pétur Hauksson, “Body Searches: The Problems and Guidelines to Solutions”, Document Prepared for the Meeting of the Medical Group, (2001), Available at: [https:// www. krim. dk/ undersider/ straffuldbyrdelse/ rettigheder- afsoning/ kropsvisitation- faengsler- mv- anbefalinger-cpt-2001.pdf](https://www.krim.dk/undersider/straffuldbyrdelse/rettigheder-afsoning/kropsvisitation-faengsler-mv-anbefalinger-cpt-2001.pdf).

Judgments

- ECtHR, Iwańczuk v. Poland, Application no. 25196/94, 2001.
- ECtHR, Roth v. Germany, Application no. 6780/18 and 30776/18, 2020.
- ECtHR, Valašinas v. Lithuania, Application no. 44558/98, 2001.
- ECtHR, Wainwright v. The United Kingdom, Application no. 12350/04, 2006
- ECtHR, Wieser v. Austria, Application no. 2293/03, 2007.
- Inter-American Court of Human Rights, (2015), Miguel Castro-Castro Prison vs. Peru, 25 November 2006.
- Supreme Court of Canada, (2001), R. v. Golden, appeal from the court of appeal for Ontario.
- United States Supreme Court, (2012), Florence v. Board of Chosen Freeholders, 566 U.S.

Documents and Reports

- CHR, (1999), Report of the Special Rapporteur on Violence against Women of the mission to the United States of America on the issue of violence against women in state and federal prisons, E/CN.4/1999/68/Add.2.
- CPT, (2011), Report of the European Committee for the Prevention of Torture visit to Greece.
- E/CN.15/2009/CRP.8, Vienna, 9 April 2009.
- HRC (2016), Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, A/HRC/31/57, 5 January 2016.
- Report to the Government of the Netherlands on the visit to the Netherlands carried out by the European Committee for the Prevention of Torture, 9 August 2012, CPT/Inf (2012) 21.
- UN General Assembly (2010), United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules), A/RES/65/229, 21 December 2010.
- UN General Assembly (2015), United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), A/RES/70/175, 17 December 2015.
- UN Human Rights Committee, CCPR General Comment No. 21: Article 10 Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty, 10 April 1992.

In Persian

Books

- Easton, Susan, *Prisoners' Rights: Principles and Practices*, Translating by Shahlaie, Faraz (Tehran: Negah Bayene. 1394). [In Persian]
- The International Center for Criminal Law Reform and Criminal Justice, *International Prison Policy Development Instrument*, Translating by Hasan Toghranagar (Tehran: Rahe Tarbiyat, 1384). [In Persian]

Thesis

- Karbalaie Hasani, Maryam, Human Treatment of People Deprived of Liberty with Emphasis on Procedure of Human Rights Regulatory Mechanisms, Thesis Submitted for Degree of Ph.D in International Law, University of Tehran, (2020). [In Persian]

استناد به این مقاله: سامان، «بازرسی بدنی زندانیان از منظر موازن حقوق بشری و ارزیابی قوانین و مقررات ایران»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۷، شماره ۸۸، (۱۴۰۴)، ۱۵۹-۱۹۴.

Doi: 10.22054/QJPL.2024.79582.2998

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License